

УДК 94(477)"19":37(09)(477).

Н. І. Іванцова

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЧЕРЕЗ КУРСИ**У 20–х рр. ХХ ст. В УКРАЇНІ**

У статті аналізується історія виникнення і функціонування найбільш масової допоміжної форми навчання — освітніх курсів, зокрема мережі вечірніх курсів, що в перші роки радянського будівництва були включені в загальний план розвитку країни як однієї із найважливіших складових.

Ключові слова: професійна робітнича освіта, освітні курси, вечірні школи.

В статье анализируется история образования и функционирования наиболее массовой вспомогательной формы образования – образовательных курсов, в частности вечерних курсов, которые в первые годы советского строительства были включены в общий план развития страны, как одной из важнейших составных частей.

Ключевые слова: профессиональное рабочее образование, образовательные курсы, вечерние школы.

In the article the history of the most popular form of education, evening classes (night school), is exposed. The author considered the historical stages of creation, functioning, and development of evening classes' net in the twenties of the XXth century in Ukraine.

Key words: professional work education, education courses, evening classes.

Постановка проблеми. Народна освіта була, є і буде одним з основних елементів створення і репродукування культурних та ідеологічних цінностей суспільства, а також формування громадської думки. Тому в умовах радикальної трансформації політичної, економічної та культурної сфер суспільства значення народної освіти значно зростає. На сучасному етапі, коли стала гостро проблема перекваліфікації та отримання додаткових спеціальностей, браку спеціалістів робітничих спеціальностей, питання використання історичного досвіду надання професійної освіти через денні та вечірні курси є досить актуальним.

Аналіз актуальних досліджень. Вітчизняна історична наука завжди приділяла досить багато уваги проблемам народної освіти в Україні. Серед дослідників історії освіти можна визначити таких авторів як В.М.Довгопол, М.А.Коновалов, В.Є.Лобурць, Л.М.Костюкевич, Д.І.Павлов, Г.П.Захаревич, М.Ф.Пузанов, Г.І.Терещенко, М.А.Бистров, В.Я.Білоцерківський, Г.В.Касьянов, В.М.Даниленко, Л.І.Ткачова, В.І.Мірошніченко, М.І.Мірошніченко та інших.

Широко представлена в науці і проблематика історії народної освіти періоду 20-х –початку 30-

х рр.[11, 14,17,18], оскільки саме в цей період було закладено ті концептуальні й організаційні засади, на підставі яких значною мірою і в подальший період розвивалась радянська освіта. Однак, проблемі курсів спеціальна увага не приділялася.

Мета статті. Висвітлити історію створення та етапи існування мережі вечірніх курсів, як однієї з масових допоміжних форми освіти.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи історію становлення освіти у період 20-х – початку 30-х років ХХ сторіччя в Україні, неможливо не звернути увагу на проблему розвитку освіти дорослого населення та отримання ним професійної робітничої освіти. Відомо, що НКО була створена ціла низка вечірніх допоміжних професійних закладів, вищих і середніх – більш тривалих по терміну навчання, або нижчих ступенів менш тривалих. Останні повинні були допомогти робітникам і взагалі особам, безпосередньо зв'язаним з виробничим процесом, посилити свої знання й одержати ту чи іншу кваліфікацію, або підвищити її. [1]. Найбільш масовою з допоміжних форм освіти були вечірні курси.

Питання про курсову форму професійної освіти було висунуте у перші ж моменти радянського будівництва й у якості однієї з

найголовніших складових частин, було включене у загальний план відновлення і розвитку господарства країни. [2].

В історії розвитку мережі вечірніх курсів у досліджуваній період можна виділити декілька етапів, що тісно пов'язані зі змінами у стані народного господарства країни. До 1920 року єдиної системи профосвіти в Україні не існувало, організація курсової профосвіти робітників знаходилася в руках місцевих органів влади, профспілок, кооперативних організацій та підприємств.

З 1920 року спостерігалася тенденція до швидкого зростання курсової мережі. [3. Спр. 766. Арк. 12.]. Цьому сприяли дві обставини. З одного боку, був виданий декрет про навчальну повинність робітників, по якому всі індустріальні робітники повинні були пройти через курси по ліквідації технічної неграмотності. З іншої сторони почалося енергійне насадження курсів Головпрофосом. Вже на початок жовтня 1920 року кількість курсів перевищувала 500, до осені 1921 року їх було понад 2000. З кінця 1922 р., коли в країні розпочався економічний підйом і виникла гостра потреба в кваліфікованих кадрах, розпочався швидкий розвиток мережі професійної освіти дорослих, при чому з самого початку в ній значне місце займала вечірня форма. [3. Спр. 611. Арк. 215].

Вже на початку 1920/21 навчального року розпочали свою широку діяльність Вечірні робітничі курси по ліквідації технічної неграмотності й підвищення кваліфікації промислових робітників. У 1921р тільки в Донецькій губернії вечірні професійні курси для дорослих працювали майже у всіх містах і селищах, де існували промислові підприємства або копальні. Так, наприклад, у Слов'янську та Нікітівці на Донеччині працювали вечірні курси, на яких було відповідно 30 курсантів та 3 викладачі і 50 курсантів та 6 викладачів. [4. Спр. 7. Арк. 11.]. У звіті Подільського губкому КП(б)У повідомляється про існування двоконцентрових курсів податкової інспекції, які на 1922р. випустили 33 курсанти і мали 48 та 37 чоловік, що навчалися відповідно на I та II концентрах. [3].

Однак у цей період процес створення курсової мережі був стихійним, і визначався не стільки реальними потребами народного господарства, скільки «революційною» тягою до освіти. Державного плану для ведення курсової роботи, розрахунків потреб народного господарства в спеціалістах та державного матеріального забезпечення курсової системи на той час не існувало. Узгодження всієї роботи зі станом ресурсів і планом відновлення і розвитку промисловості також не було. При цьому фак-

тичний стан народного господарства вимагав обмеження курсового будівництва, оскільки через значне скорочення виробництва підприємства були перенасичені кваліфікованими робітниками, котрі повинні були виконувати навіть менш кваліфіковану роботу.

З 1923 по 1926 рр. в країні відбувалося скорочення виробництва і згортання економічної активності держави. Відповідно почалося згортання освітніх закладів. Так у 1922/23 учбовому році існувало 153 профтехнічні курси з 9133 курсантами, то в 1924/25 рр. – 121 курси з 7240 курсантами. Процес згортання промисловості незмінно супроводжувався збільшенням кадрів безробітних і одночасним підвищенням за їхній рахунок середнього рівня кваліфікації зайнятої на підприємствах робочої сили.

Перехід промисловості в 1922/23 р. на госпрозрахунок разом з підняттям заробітної плати були однією з найголовніших причин подальшого стихійного згортання курсової мережі, матеріальна база якої піддалася різким і швидким змінам. Оскільки держава не мала коштів на утримання курсової мережі, то за винятком незначної кількості показових установ більшість курсів було передано на утримання або місцевого бюджету або ж на кошти підприємств. [3. Спр. 1776. Арк. 18–29].

Крім того, оскільки ні місцеві бюджети, ні підприємства на той час не мали майже ніяких коштів, передача курсів на їх фінансування була рівносильна майже повній ліквідації курсової мережі. [5].

Відповідно у 1923/26 рр. курсова мережа не лише не розвивалася, але в ній спостерігалася поступове зменшення кількості курсів.

Стихійне скорочення курсів у 1921/26 рр. завершилося із початком індустріалізації.

З початком нового періоду економічного підйому і індустріалізації відбулося стрімке зростання кількості курсів. В 1925/26 р. їх було 137 (9060 курсантів), а вже в 1926/27 – 259 з 19886 курсантів. [6].

Відповідно до вищевказаних етапів економічного розвитку спостерігалися і організаційні зміни у справі курсового будівництва. Ще в 1921 р. Укрголовпрофос здійснив першу спробу організаційно оформити курсове будівництво шляхом розробки керівної схеми профосвіти робітників, що ділила всі курси на одинадцять окремих типів. Однак ця схема не мала науково обґрунтованих критеріїв для визначення різних типів курсів, не враховувала ні ступня попередньої освітньої підготовки і кваліфікації робітників, ні добового завантаження їх роботою при неможливості скорочення їхнього робочого дня підприємствами для

цілей навчання, відрізнялася надмірною стислістю встановлених нею термінів навчання. Підрозділити існуючу на той період мережу курсів на типи відповідно до схеми Укрголовпрофосу 1921 р. не представлялося можливим, оскільки у звітних матеріалах місцеві органи не дотримувалися прийнятого в цій схемі номенклатурного позначення типів курсів. Отже, можна зробити висновок, що дана схема через свою невідповідність реальному стану речей у народному господарстві так і не стала основою формування курсової мережі.

3 січня 1923 р. методкомісія ОПОР затвердила нову схему професійної освіти дорослих робітників, котра складалася з трьох ступенів.

1. Курси по ліквідації технічної неграмотності та загальної неписьменності (без ліквідації останньої профосвіта була неможлива) терміном 6 міс.;

2. Курси по підвищенню практичної кваліфікації в зв'язку з поглибленням технічних знань терміном 2 р;

3. Курси спеціалізації для максимального вдосконалення робітника в одній вузькій спеціальності терміном 6 міс. [3. Спр. 1413. Арк. 11–66.].

«У частині постановки своїх занять курси першого типу проводять прискорений і спрощений курс навчання і часткову реорганізацію праці тих, хто навчається в цехах з відображенням у всіх заняттях моменту практичних робіт, проведених по індивідуальних програмах». Термін навчання на таких курсах від 6 м. до 1 року – у залежності від галузі промисловості, що обслуговується ними. Організація їх можлива, звичайно, лише при підприємствах. Курси другого типу, підвищуючи кваліфікацію курсантів до можливої висоти, прагнули одночасно додати цьому розвиткові досить широку загально-технічну основу. Призначені для робітників технічно грамотних, у центрі ваги своїх занять вони ставили практичні роботи в майстернях – лабораторіях і доводили навчання до вміння вільно користуватися точними вимірювальними інструментами і новітніми машинами. Такі курси працювали і при підприємстві й у якості районних. Різні по термінах свого навчання для різних галузей промисловості, ці курси уклалися в межах від 1 року до 2 років. [7].

При цьому плановий перегляд курсової мережі повинен був супроводжуватися залишенням лише тих з курсів, що могли бути в достатній мірі забезпечені всіма необхідними ресурсами.

Наступний крок у створенні організаційних основ курсової мережі було здійснено на пер-

шому Всеукраїнському з'їзді по освіті робітників 2–5 листопада 1923 р. [8].

З'їзд прийняв схему професійної освіти робітників, в основу якого лягла схема, розроблена ОПОР. Виходячи з поставлених перед профосвітою дорослих робітників двох завдань – підвищення кваліфікації і підготовки «керівного складу», з'їздом була затверджена така структура навчальних закладів. 1. Для підвищення кваліфікації.

1.1. Курси ліквідації технічної неграмотності терміном від 6 міс. до 1 року.

1.2. Довготермінові (до 2 років) курси підвищення кваліфікації технічно «неграмотних» робітників до рівня «висококваліфікованих виконавців технічних процесів».

1.3. Додаткова вузька спеціалізація через короткотермінові (до 6 міс.) курси.

1.4. Курси «попередньої підготовки» (до 6 міс.) для навчання некваліфікованих робітників робітничим спеціальностям.

2. Для підготовки керівництва промисловістю.

2.1. Для підготовки нижчої ланки (старост, десятників, бригадирів, майстрів) – курси (від 6 міс. до 2 років).

2.2. Для підготовки середньої ланки керівництва промисловістю (інженерів вузької спеціалізації) – вечірні робітничі технікуми.

2.3. Для підготовки інженерів і управлінців – вечірні робітничі факультети, які готували робітників для вступу до інститутів.

Так наприклад, у «Тимчасовому положенні про соціально-економічні курси» визначалися три основні типи курсів: для підвищення кваліфікації молодшого адміністративного технічного персоналу; для підготовки нових робітників; для підготовки інструкторів організаторів і адміністраторів-керівників. [9, С.12-18.].

Однак, у «Положенні про короткотермінові курси для підготовки до ВУЗів», затвердженого на колегії НКО УСРР 6.04.1927 р. курси організовувалися Окружними інспекціями народної освіти та з їх дозволу КНС, КВД, політустанови на селі, рад, проф, комс. організації (не можна організовувати ВУЗам і робфакам) як самостійні освітні установи або при культосвітніх установах. [10]. Приймалися слухачі не молодші 17-и років без відриву від виробництва. Термін навчання – 1 рік (але можна і 3 міс.). Завдання – підготовка до вступу в ВУЗ (але ніяких пільг при вступі не давали).

Віковий ценз для слухачів курсів підготовки та перепідготовки керівних кадрів середньої ланки на підприємствах, які не мали середньої і

вищої освіти встановлювався в 28/40 років. Вечірні курси створювалися для дорослих (не молодших за 18 р.) кваліфікованих робітників та селян, зайнятих на фабриках, заводах, в майстернях та інших виробничих та сільськогосподарських підприємствах для підвищення їх кваліфікації чи спеціалізації в тій чи іншій вузькій галузі. [12, п.п. 541, 543].

Вечірні курси для робітників організовувалися на підприємствах, при майстернях та зразкових господарствах, а також при інститутах, технікумах та профшколах. [12, п.545]. Тривалість навчання на курсах встановлювалася від 6 міс. до 2-х років у залежності від професії та рівня її опанування. [12, п. 542]. На період 20-х-30-х рр. існували : робітничі курси (ліквідації технічної неграмотності; вечірні робітничі; підвищення кваліфікації некваліфікованих робітників; вузької спеціалізації робітників; попередньої підготовки тощо), курси підготовки фахівців(предметні, кооперативні, педагогічні, економічні, агрономічні, фельдшерські, зв'язку та ін.), а також курси підготовки десятників, бригадирів, майстрів, курси перепідготовки та підвищення кваліфікації техніків та інженерів, курси по підготовці робітників та селян до вступу у ВУЗи.

В цей період існувала й така форма, як довготермінові курси-школи. Взагалі довготермінові курси розглядалися як постійні учбові заклади. Діяльність профтехнічних робітничих курсів забезпечували профспілки.[13]. У 1926/27 рр. з'явилася тенденція до заміни курсів постійними (шкільними) формами вечірньої професійної робітничої освіти: вечірня робітнича професійна школа – для підвищення кваліфікації робітників і вечірній робітничий технікум – для «підготовки командних кадрів» – інженерів і техніків, тобто надання вищої освіти [14, С.82]. Для вступу на курси потрібно було показати вміння читати й писати, а також знання 4-х дій арифметики з цілими числами. [12, п.546].

Курси мали своєю метою підвищення кваліфікації звичайного робітника прискореним засобом і створювалися: а) як самостійні заклади при організаціях та підприємствах і б) при відповідних навчальних закладах шкільного типу. Всі курси перебували в віданні Головопрофосу та його місцевих органів.

На курси можна було потрапити як через цільове направлення («відрядження») відповідними установами та організаціями (для цього передбачалася спеціальна квота), так і шляхом самостійного вступу на вільні місця.[3. Спр. 1413. Арк. 11–12.]. Мінімальний обсяг знань, необхідний для вступу на курси, визна-

чався відповідно до шкільного плану та положення про курси. Зарахування на курси відбувалося за результатами колоквиуму за участю зав. курсами, викладачів (котрі були фахівцями-практиками) та представників місцевих органів профспілок або міжспілкового органу.[12, п.567]. Заняття на курсах проводилися по групах чисельністю не більше 30 курсантів

По закінченні курсів для всіх курсантів передбачалися іспити на комісії, на підставі яких видавалося посвідчення встановленого зразка. Ті, хто закінчили курси за направленням, відсилалися у розпорядження тих установ і організацій, які їх відрядили. [12, п.581].

Курси, відкриті при ВУЗах, в адміністративному і господарському відношенні перебували у віданні відповідних ВУЗів. Ці курси були не тільки короткостроковими, але й в більшості своїй платними. Вони розподілялись на два види: 1) професійні (друкарські, секретарські, іноземної мови, лаборантські, технічні, тощо); 2) підготовчі до вступу у ВУЗ, що не давали пільг при вступі. [16, С.9].

Курси стажування тривалістю один рік встановлювалися для осіб, що закінчили курс звичайної школи (профшколи, технікуми, інститути) «з метою міцнішого засвоєння придбаних в нормальній школі знань, а також завершення практичної підготовки учнів». [12, п.582].

Підготовка робітничих кадрів безпосередньо на підприємствах у роки “розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту” провадилася в три етапи. Перший етап був пов'язаний з організацією системи додаткової робітничої освіти, яка почала створюватися ще у 1923 р. Спочатку вона складалася з курсів попередньої кваліфікації, які повинні були озброїти робітників початковою кваліфікацією і мінімальними загальноосвітніми знаннями; курсів підвищення кваліфікації, розрахованих на підготовку робітників до переходу до вищого розряду; курсів майстрів, які готували нижчий адміністративно-технічний персонал; вечірніх робітничих технікумів. [3. Спр. 1776. Арк. 28–29.].

З початком реконструктивного періоду до системи додаткової робітничої освіти було внесено принципи зміни. Вереснева постанова ЦВК та РНК СРСР 1929р. уніфікувала її та включила до системи індустріально-технічної освіти. Реорганізована система додаткової робітничої освіти мала курси та навчальні пункти підготовки некваліфікованих робітників, а також робітників дрібної і кустарної промисловості (строк навчання – один-три ро-

ки), курси підвищення кваліфікації (той самий строк навчання), вечірні робітничі та професійно-технічні школи (строк навчання – 2/3 роки), вечірні робітничі університети.

У 1926/1927 навчальному році в Україні діяло близько 100 робітничих і селянських курсів та шкіл. [17, С. 74–78].

В 1926 р. курси по ліквідації технічної неписьменності для дорослих робітників та підвищення їх кваліфікації охоплювали вже близько 20 тисяч чоловік. Поступово розпочався процес організації постійних вечірніх робітничих професійних шкіл і курсів. [18, С.9].

У 1929/30 рр., наприклад, тільки на трьох підприємствах м. Харкова (завод «Світло шахтаря», ХПЗ, ст. Основа) на курсах навчалось 385 чоловік; у Луганську готувалися до вступу у вузи 412, у Донецьку – 400 чоловік і т.д. [4. Спр. 565. Арк. 7]. До кінця 1930р. курсами підготовки до вузів було охоплено 14 025 чоловік. Вони дали значну кількість абітурієнтів уже в 1930р. Подібні курси активно працювали і в наступні роки.

Висновки. Загалом можна констатувати, що створена у 1920 -1930 роки мережа курсів та вечірніх курсів охопила досить значну кількість робітників. Вона зіграла позитивну роль у створенні робітничих кадрів для модернізації економіки країни та бази для розгортання системи середньої професійної, а надалі і вищої освіти.

Перспективою подальшого дослідження може бути дослідження всіх ланок та складових частин освітньої системи періоду 20-х рр. ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завалин Н. О комсомольской ячейке Киевского индустриального техникума / Н. Завалин // Молодой пролетарий. – 1924. – 26 апр.
2. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України/ Наркомюст УСРР – Х.: Вид-во Наркомюсту УСРР, 1928. – № 67.
3. Положення про повторні курси / Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України // ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр.611,766,1413,1776.
4. Инструкция об использовании студентов старших курсов ВТУЗов для работы на инженерных должностях в предприятиях горной промышленности от 17 марта 1929 г./Державний Архів Донецької Облaсті // ДАДО Ф.Р. 2580. Оп. 1.Спр.7, 565.
5. Культурне будівництво в УРСР: зб. документів і матеріалів. – К.: Держполітвидав України, 1979. – 664 с.
6. Ряппо Я.П. Перспективи робітфаків на Україні/ Я.П.Ряппо // Студент революції. – 1925. – С. 17–22.
7. Красновський.Л. Професіоналізм у робітничому університеті/ Л.Красновський // Новий студент. – 1927. – № 3. – С. 3–4.
8. I Всеукраїнський съезд по образованию рабочей молодежи. – Х.: Пролетар, 1923. – 112 с.
9. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України/ Наркомюст УСРР – Х.: Вид-во Наркомюсту УСРР, 1923–1932 рр
10. Положення про короткотермінові курси для підготовки до ВУЗів [18–25.04.27] // Бюлетень НКО УСРР. № 24. – Ч. 33656/пп. 11.
11. Верменич Я. В. Здійснення українізації у 20 – 30-ті рр.: політичні і культурні аспекти проблеми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Я. В. Верменич. – К., 1993. – 18 с.
12. Народна освіта України. Установи професійної та політичної освіти на 1 січня 1927 р./ ЦСУ УСРР – Х.: ЦСУ УСРР, 1929. – 37 с.
13. Ряппо Я.П. В боротьбі за робітничу освіту/ Я.П.Ряппо. // Шлях освіти. – №10. – С.81-83.
14. Прокопенко Г. Розвиток загальноосвітньої школи Української РСР за сорок років Радянської влади/ Г.Прокопенко.-К.: Знання, 1958. - 38с.
15. Народна освіта України. Установи професійної та політичної освіти на 1 грудня 1925 р./ ЦСУ УСРР – Х.: ЦСУ УСРР, 1927. – 24 с.
16. Бюлетень статистичного управління УСРР/ ЦСУ УСРР – Х.: Вид-во ЦСУ УСРР,1929.- 167с.
17. Алексюк А.М. Магістральні напрямки навчання: Здобутки народної освіти Української РСР./ А.М. Алексюк. – К.: Рад. школа,1976. – 178 с.
18. Липинський В.В. Теоретичні основи концепції освіти в УСРР і РСФРР/В.В. Липинський. // Східна Україна: характерні тенденції та особливості розвитку в ХХ столітті. – Донецьк, 2001. – С. 78–80.